

Дмитро Бабюк,
аспірант кафедри Всесвітньої історії
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка

ЗАРОДЖЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ ФОТОМИСТЕЦТВА В КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано зародження і становлення фотомистецтва в місті Кам'янець-Подільський у другій половині XIX – на початку XX століття. Фотографія, як галузь науки, техніки і мистецтва, розвивалася на українських землях, що входили до складу Російської та Австро-Угорської імперій. Фотографічні заклади створювались, як правило, у великих містах, адміністративних центрах губерній, повітів. Фотомайстри Кам'янця мали тісні зв'язки не лише з професійними фотографами і фотографічними товариствами Російської імперії, але й з іншими країнами Європи, Польщі, Чехії, Німеччини, Франції та ін. Наслідуючи це, кам'янецькі фотографи повторювали вибір сюжетів для фотографування, використовували їх фотоматеріали, технології та техніку оформлення майстрів світлин.

Ключові слова: Кам'янець, фотографія, фотографічна майстерня, фотограф, історія.

Введення в науковий обіг виявлених у колекціях фотодокументальних матеріалів забезпечує умови для вивчення ментальних характеристик подолян, а також дослідження різних явищ історії повсякденності, що фокусує увагу на вивчення побуту, умов життєдіяльності, праці та відпочинку та ін. Фотоматеріали відображають реалії повсякденності звичайної людини впродовж певного історичного періоду. Фотодокументи із зображенням людей, передають неповторну атмосферу минулих часів, відтворюють обличчя людей, види міст, дрібниці щоденного життя та побуту, які випадково потрапили в об'єктив фотографа.

Одною з тенденцій сучасного етапу розвитку джерелознавства вітчизняної історії є розширення емпіричної основи історичних досліджень, використанням як з писемних, так і інших джерел, які залишалися поза увагою вчених, зокрема фотодокументів. Введення до наукового обігу фотодокументальних матеріалів, удосконалення джерелознавчих методик

їх вивчення є одним з визначальних завдань історичних наук. Важливість цього питання зумовило також актуалізацію антропологічного підходу при вивченні ментальних характеристик і повсякденного життя жителів міста Кам'янця-Подільського. Саме фотоматеріали відображають реалії повсякденності пересічної людини, її побут, умови праці й відпочинку тощо. Фотодокументи, як візуальні свідки епохи, відтворюють атмосферу минулих часів, відтворюють обличчя людей, елементи їх одягу, щоденне життя, види міської забудови, які потрапили в об'єктив фотографа.

Окремі аспекти проблем розвитку фотографічної справи у Кам'янці-Подільському в другій половині XIX – на початку XX ст. висвітлювались у працях та публікаціях вчених і дослідників, серед яких А. Паравійчук, А. Прусевич, Г. Осетрова, Д. Бабюк, І. Паур, І. Підгурний, Н. Урсу, О. Будзей, Ю. Гаштецький та ін. Однак місце і роль фотографії в соціокультурному житті міста Кам'янця-Подільського у другій половині XIX – на початку XX століття не були предметом спеціальних досліджень. Відтак, питання зародження і становлення фотомистецтва в Кам'янці-Подільському в другій половині XIX – на початку XX століття стало темою статті.

За період свого існування фотографія міцно увійшла в наше повсякденне життя. За її допомогою було зроблено багато важливих відкриттів, які збагатили науку в найрізноманітніших галузях людського пізнання. Важливу роль відіграє фотографія у формуванні свідомості людей, поширенні знань, культури. Вона є вагомим складовим нашою життя, частиною різноманітних соціальних ритуалів і оператором зримого, впливає на формування звичок візуального сприйняття, стереотипів, світогляду людини¹.

Офіційною датою винаходу фотографії став 1839 р., коли відомий французький фізик і астроном Домінік Франсуа Араго доповів на засіданні Паризької академії наук загальні принципи дагеротипії, винайденій Луї Жаком Манде Дагером у 1835 р.² Назву «фотографія» було обрано як наймилозвучнішу з декількох³.

Історія розвитку фотографії в Росії починається з 1839 р. Саме тоді член Санкт-Петербурзької академії наук І. Гамель поїхав до Великобританії, де познайомився з методом калотипії, детально його вивчив і надіслав докладний опис. Після цього фотомистецтво в Росії почало набирати обертів, стрімко розвиваючись. На рубежі XIX – XX століть фотографії з Росії почали на загальних правах брати участь у фотовиставках та салонах

1 Грушицька І. Б. Розвиток фотографії в Україні / І. Грушицька – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/41/53.pdf – Назва з екрану.

2 Грушицька І. Б. Вказ. праця.

3 Вікіпедія. Фотографія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Фотография> – Назва з екрану.

міжнародного класу, отримуючи престижні нагороди, премії та членство у відповідних спільнотах⁴. У Російській імперії замість слова «фотографія» досить довго використовували буквальний переклад «світлопис», але він врешті-решт поступився місцем загальноприйнятій назві⁵.

Фотографія, як галузь науки, техніки і мистецтва, розвивалася на українських теренах різними шляхами, оскільки українські землі були розділені між Російською імперією та Австро-Угорщиною. Це зумовило певну різницю в цілях фотографічних товариств, в технологіях, техніці та суспільній ролі⁶.

Оскільки місто Кам'янець було прикордонним, то було ближчим до Європи в порівнянні з іншими містами Російської імперії. Кам'янецькі фотохудожники мали тісні зв'язки не лише з професійними фотографами і допоміжними закладами Російської імперії (в основному в Москві і Санкт-Петербурзі). Значно впливовішими для фотографів Кам'янця були польські осередки (Варшава, Краків), чеські (Прага), німецькі (Мюнхен, Берлін), французькі (Париж, Ліон) та ін. Вплив Європи позначився на доборі сюжетів для фотографування, використанні фотоматеріалів і технологій та сферах зацікавленості майстрів світлин⁷.

Першим українським містом, де з'явилася фотографія, був Львів у 1839 р. У Києві та Одесі перші фотографічні майстерні з'явилися в першій половині 1840-х, у Харкові – 1858 р., Миколаєві – 1868 р.⁸. Краєзнавець Олег Будзей стверджує, що містяни Кам'янця-Подільського познайомились з фотографією 1859 р., коли до міста завітав фотограф Маркевич, який приїхав з Парижу. За допомогою нововинайденої машини, яку він привіз із собою, було зроблено два знімки краєвидів міста, які були опубліковані в «Пам'ятній книзі Подільської губернії на 1859 р.»⁹. Однак у державному архіві Хмельницької області нами був знайдений документ, датований 2 грудня 1853 р., де фотограф Ю. Кордиш (мал.1) просить дозволу на встановлення в Кам'янці-Подільському скляного павільйону

4 История фотографии в России. Первые фотографии и фотоаппараты. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fb.ru/article/285283/istoriya-fotografii-v-rossii-pervyye-fotografii-i-fotoapparatyi> – Назва з екрану

5 Будзей Олег. Піонери кам'янецької фотографії / О. Будзей. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://podolyanin.com.ua/history/3382/> – Назва з екрану.

6 История украинской фотографии. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://md-eksperiment.org/post/20150908-istoriya-ukrainskoj-fotografii> – Назва з екрану.

7 Підгурний І. С. Географічні виміри діяльності Михайла Грейма у світлі розвитку фотомистецтва на Поділлі / І. Підгурний. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.kpnu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/2043/1/14.pdf> – Назва з екрану.

8 Грушицька І. Б. Вказ. праця.

9 Будзей О. В. Перші фотографії Кам'янця / О. Будзей. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://podolyanin.com.ua/history/6255/> – Назва з екрану.

для облаштування його під фотографічну майстерню¹⁰, що свідчить про те, що фотографія в Кам'янці з'явилася дещо раніше (мал.2). Ю. Кордиш працював фотографом в Одесі, Кам'янці-Подільському, а з 1870р. осів у Києві, залишивши кам'янецьку філію на опіку свого помічника Влодзімежа Загурського. Але в того справи не пішли, тож Ю. Кордиш наприкінці 1871 р. продав своє кам'янецьке ательє М. Грейму (мал.3) за 1200 рублів і остаточно перебрався до Києва¹¹. До початку фотографічної діяльності М. Грейма, свою фотографічну студію в 1870 р. відкриває пруський підданий Август Карлович Енгель¹². Згідно статистичних видань, в різні роки у м. Кам'янці-Подільському працювало:

- 1891 р. – 2 фотографі (М. Грейм та А. Енгель)¹³;
- 1892 р. – 2 фотографі (М. Грейм та А. Енгель)¹⁴;
- 1893 р. – 5 фотографів¹⁵;
- 1894 р. – 5 фотографів (М. Грейм, А. Жилінський, Ф. Кодеш, А. Енгель, М. Молчанов)¹⁶;
- 1895 р. – 5 фотографів (М. Грейм, А. Жилінський, Ф. Кодеш, А. Енгель, М. Молчанов)¹⁷;
- 1898 р. – 5 фотографів¹⁸;
- 1899 р. – 4 фотографі (М. Грейм, А. Жилінський, Ф. Кодеш, А. Енгель)¹⁹;
- 1902 р. – 3 фотографі (М. Грейм, Ф. Кодеш, А. Енгель)²⁰;
- 1907 р. – 9 фотографів (С. Гіллер, М. Грейм, А. Міллер, Федір та Франц Кодеш, К. Розенберг, А. Садкер, Август та Марк Енгель)²¹;

10 Державний архів Хмельницької області, ф. 33, оп. 1, спр. 397, 2 арк.

11 Будзей Олег. Піонери кам'янецької фотографії...

12 Kamienec. Фотографы стародавнего Каменца. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://kamenec.livejournal.com/12205.html> – Назва з екрану.

13 Адреса должностных лиц, правительственных учреждений и частных фирм, находящихся в г. Каменец-Подольске и Должностных лиц учреждений Министерства Внутренних Дел в уездах Подольской губернии. – Каменец-Подольск, 1891. – С. 42.

14 Адреса должностных лиц, правительственных учреждений и частных фирм, находящихся в г. Каменец-Подольске и Должностных лиц учреждений Министерства Внутренних Дел в уездах Подольской губернии – Каменец-Подольск, 1892. – С. 50.

15 Сецинский Е. Город Каменец-Подольск / Е. Сецинский. – Киев: Типогр. С. В. Кульженко, 1895. – С. 233.

16 Все фотографы и фотоателье Российской Империи. 1-е января 1894 года. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fototikon.blogspot.com/2016/05/1894-russian-imperial-photoatelier.html> – Назва з екрану.

17 Подольский адрес-календарь / сост. В. К. Гульдман. – Каменец-Подольск, 1895. – С. 108.

18 Garzdecki Juliusz. Mistrz zapomniany / J. Garzdecki. – Krakow, 1972. – С. 175.

19 Вся Россия. Адрес-календарь Российской Империи. – СПб: изд. А. С. Суворина, 1899. – Т. 1. – С. 658.

20 Вся Россия. Адрес-календарь Российской Империи. – СПб: Изд. А. С. Суворина, 1902. – Т. 1. – С. 1350.

21 Весь Юго-Западный край. Справочная книга. – Киев, 1907. – С. 482.

- 1909 р. – 7 фотографів²²;
- 1912 р. – 9 фотографів (С. Гіллер, М. Грейм, А. Міллер, Федір та Франц Кодеш, К. Розенберг, А. Садкер, Август та Марк Енгель)²³. Дослідник А. Прусевич зазначає, що після смерті М. Грейма, у січні 1911 р., у його майстерні починає працювати Маркушевський²⁴;
- 1913 р. – 7 фотографів (С. Гіллер, М. Грейм (Маркушевський. – Прим. авт.), А. Демченко, Ф. Кодеш, Генігсман, В. Стиринський, А. Фейдер)²⁵.

Автором статті було дещо розширено список фотографічних майстерень і ательє, які працювали в Кам'янці-Подільському в період з 1853 по 1917-і рр. Згідно цього дослідження, в місті діяло близько 24 фотографів (М. Грейм, С. Гіллер, Б. Гиков, І. Глембоцький, С. Голеневич, А. Демченко, Ю. Кордиш, Ф. Кодеш, І. Кржемінський, А. Жилінський, А. Энгель, М. Энгель, Маркушевський, М. Молчанов, А. Міллер, К. Розенберг, А. Садкер, Й. Седлячек, В. Стиринський, Струтинський, А. Фейдер, А. Фогелевич, Л. Раковський (мал.4), В. Загорський) та 4 фотографічні ательє (Русская фотография, Военная фотография, Макарт під керівництвом Е. Генігсманна, Рембрант)²⁶. Польські дослідники подають також ще прізвище Хубера, який працював фотографом у Кам'янці-Подільському²⁷.

Серед міст Поділля найбільше фотографічних майстерень знаходилось саме в Кам'янці-Подільському, центрі губернії. Це дозволяє припустити, що Кам'янець був визначним осередком фотографічної діяльності в межах регіону і відігравав провідну роль у розвитку фотомистецтва на Поділлі. Він не поступався таким фотографічним центрам, як Чернігів, Ялта, Феодосія, Полтава, Миколаїв, Херсон, Севастополь, Суми та ін.²⁸.

Розвиток світової фотографії у 1880-х рр. призвів також до розквіту фотоаматорства та виникнення аматорського руху²⁹. Фотографічні товариства були створені в Одесі (1891), Києві (1901), Сімферополі (1896),

22 Памятная книжка Подольской губернии на 1911 год. Отдел статистический / сост. В. В. Филимонов. – Каменец-Подольск: Типогр. Под. губ. правл., 1911. – Ч. III. – С. 145.

23 Вся Россия. Адрес-календарь Российской Империи. – СПб: изд. Я. П. Крюкова, 1912. – Т. I. – С. 3186.

24 Prusiewicz A. Kamieniec-Podolski / A. Prusiewicz. – Odesa, 1912. – С. 5.

25 Ярошевич А. Весь Юго-Западный край: справочная книга и адресная книга / А. Ярошевич, М. Довнар-Запольский. – Киев, 1913. – С. 916.

26 Бабюк Дмитро. Кам'янецькі фотографі кінця XIX – початку XX століття / Д. Бабюк. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dmytro-babyuk.livejournal.com/2378.html> – Назва з екрану.

27 Calikowska M. Kresy wschodnie dawnej Rzeczypospolitej: katalog pocztówek / M. Calikowska, E. Kasińska-Kencka, A. Pietrzak. – Warszawa, 2001. – С. 356.

28 Підгурний І. С. Вказ. праця.

29 Тречун А. Золотой век украинской фотографии / А. Тречун. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://primetour.ua/ru/company/articles/1.html> – Назва з екрану.

Львові (1903), Житомирі (1910), Полтаві (1911). У 1909 р. в Кам'янці-Подільському створюється «Подільське фотографічне товариство», яке розміщувалось в будинку Казенної палати³⁰. Головою правління 7 грудня 1910 р. було обрано дворянина К. К. Дуніна-Борковського³¹, членами правління К. І. Міллера³², Ю. І. Вериги-Даревського³³ та Л. А. Грозу³⁴, кандидатом в члени правління обрано М. А. Любвинського³⁵ та секретарем М. Г. Романова³⁶.

Також значному розвитку фотографічної справи в м. Кам'янці-Подільському сприяли магазини фотографічних приладь. Першим таким магазином, який з'явився в місті, можна сміливо назвати магазин М. І. Авербуха, який у описі 1902 р. зазначений, як вже існуючий³⁷. У 1913 р., разом із вище зазначеним магазином, створюється магазин Анель і Єлець Прусиновських та магазин фотографічних і електричних приладь Ф. А. Басса³⁸. Останній, в цілях самореклами, обклеював власною іменною обгорткою книги з фотографічної справи, де було вказано назву магазину, власника і адресу³⁹ (мал.5).

В Кам'янці, єдиному місті Поділля, видавалася спеціальна література з фотографічної справи. Зокрема, В. Червінським було видано дві книги: у 1899 р. видано «Керівництво з геліомініатюри» на 24 сторінки та у 1900 р. «Керівництво з виготовлення світлопечатних рисунків за новим способом» на 24 сторінки (мал.6)⁴⁰. Також у 1903 р. в місті було видано книжку на 30 сторінок А. Н. Баржицького під назвою: «І. Корисні відомості по фотографії. II. Розфарбовування фотографій на папері, склі, фарфорі та шовку»⁴¹. В місті також проживав Василь Павлович Гречинський, який за професією був лікарем, фотографом-любителем та учасником Міжнародної виставки в Петербурзі у 1903 р., видав кілька книг з фотографічної справи, зокрема у 1912 р. в Кам'янці за його авторства була видана книга під назвою: «Фотографія. Елементарний самовчитель фотографії для

30 Попов А. П. Российские фотографии (1839-1930): словарь-справочник / А. Попов. — Музей органической культуры, 2013. — Т. 2. — С. 734.

31 Попов А. П. Российские фотографии (1839-1930): словарь-справочник / А. Попов. — Музей органической культуры, 2013. — Т. 1. — С. 443.

32 Попов А. П. Вказ. праця. — Т. 2. — С. 27.

33 Попов А. П. Вказ. праця. — Т. 1. — С. 257.

34 Попов А. П. Вказ. праця. — Т. 1. — С. 374.

35 Попов А. П. Вказ. праця. — Т. 1. — С. 762.

36 Попов А. П. Вказ. праця. — Т. 2. — С. 270.

37 Вся Россия. Вказ. праця, 1902. — Т. 1. — С. 1350.

38 Ярошевич А. Вказ. праця. — С. 916.

39 Приватна колекція Костянтина Жданова.

40 Попов А. П. Вказ. праця. — Т. 2. — С. 534.

41 Попов А. П. Вказ. праця. — Т. 1. — С. 88.

любителів». Книга уміщувала 206 сторінок і 105 рисунків⁴². Кам'яничанином А. Ф. Смірновим у випуску журналу «Фотографічні новини», який видавався в Санкт-Петербурзі, у номері 10 за 1912 р., була опублікована стаття під назвою: «Про визначення глибини різкості об'єктиву»⁴³.

Про кам'янецьку фотографію кінця XIX – початку XX століття можна без перебільшення сказати: це її золотий вік. Це був час створення широкої мережі професійних фотоустанов, фотооб'єднань, перших паростків фотожурналістики, початку випуску фотолітератури, перших досліджень у галузі наукової фотографії, розгортання широкої виставкової діяльності⁴⁴.

Мал.1 Юзеф Кордиш

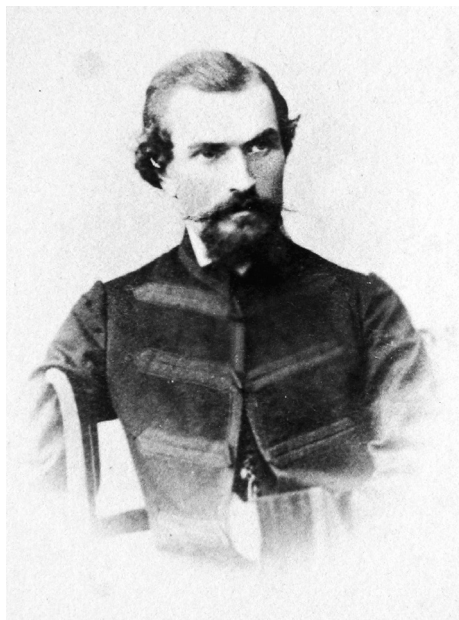
42 Попов А. П. Вказ. праця. – Т. 1. – С. 366.

43 Попов А. П. Вказ. праця. – Т. 2. – С. 337.

44 Кулівник К. О. Історія фотографії на теренах України / К. Кулівник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kumlk.kpi.ua/node/1334> – Назва з екрану.

Мал.2 Перше фотоательє Кам'янця

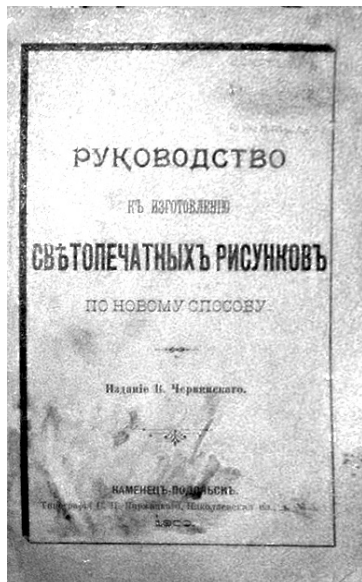
Мал.3 Міхал Грейм

Мал.4 Леон Раковський

*Мал.5 Книга з магазину
фотографічних приладь
Ф. А. Басса*

Мал.6 Книга В. Червінського